

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕГРЕЦЬКОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО РУХУ (ПАСОК) В
УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ГРЕЦІЇ (1974 — 2010 РР.)

*Булик Максим Володимирович, Маріупольський державний університет,
старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики*

Розглянуто діяльність Всегрецького соціалістичного руху (ПАСОК) на сучасному етапі. Проаналізовано програмні засади діяльності партії, її електоральну базу. Визначено основні підходи до процесу реформування Греції в умовах світової економічної кризи.

Ключові слова: політична партія, політична програма, європейська інтеграція, парламентські вибори.

Рассмотрена деятельность Всегреческого социалистического движения (ПАСОК) на современном этапе. Проанализирована политическая программа партии, ее электоральная база. Определены основные подходы к процессу реформирования Греции в условиях мирового экономического кризиса.

Ключевые слова: политическая партия, политическая программа, европейская интеграция, парламентские выборы.

Позачергові парламентські вибори, що відбулися на початку жовтня 2009 р. призвели до чергової зміни влади в Греції, внаслідок чого новий уряд був сформований “Всегрецьким соціалістичним рухом”, партією лівоцентристського напрямку, більш відомою за своєю аббревіатурою — ПАСОК. Її перемога, прогнозована багатьма грецькими аналітиками та результатами соціологічних опитувань, стала можливою завдяки факторам, пов’язаним як з традиційним для Греції почерговим перебуванням при владі двох провідних політичних сил — ПАСОК та правоцентристської партії “Нова

Демократія” (НД), а також характерними особливостями політичної культури Греції, наприклад, клієнтизмом; так і з явищами тимчасового характеру, зокрема, світовою економічною кризою, що почалася у 2008 р. Аналіз програмних засад партії та її діяльності представляє, на думку автора, інтерес в плані визначення засад політичної системи Греції в контексті її європейської інтеграції.

Особливості політичної системи Греції знайшли своє відображення у дослідженнях В. Весселса, П. Зервакіса, А. Калогіру, Р. Лампріні, Х. Лирінциса, А. Маурера, А. Мосчоноса, Е. Ніколакопулоса, І. Панарероса, Т. Паппаса, Д. Скрипниченка, А. Улуяна, К. Шеменкова, Н. Янніса. Зокрема, А. Мосчонос дослідив програмні засади та електоральні перспективи провідних політичних партій Греції в умовах європейської інтеграції. Д. Скрипниченко розглянула основні тенденції партійного життя Греції на сучасному етапі, зосередивши увагу на факторах, від яких залежить стабільність політичної системи країни [2]. В українській науковій думці дана проблематика не отримала детального висвітлення, водночас досвід грецьких партій в контексті постдиктатурного, демократичного розвитку Греції, а також її європейської інтеграції, на думку автора, представляє практичний інтерес для українського суспільства. Виходячи з вищезгаданого, автор вважає за мету статті розглянути процес зародження та еволюції однієї з провідних політичних партій Греції — Всегрецького соціалістичного руху, її роль в політичній системі Греції та її європейській інтеграції.

Як і у випадку з Новою Демократією, певні передумови утворення ПАСОК виникли ще до перевороту “чорних полковників”, що відбувся у квітні 1967 р. і призвів до ліквідації демократичного ладу в країні. Засновник ПАСОК Андреас Папандреу до 1967 р. був активним членом партії “Союз Центру” (ЕК, СЦ), створеної в 1961 р. його батьком Георгіасом з метою недопущення посилення популярності забороненої на той час Комуністичної партії Греції (ККЕ, КПГ). Прагнення до створення лівоцентристської політичної сили проявилось в програмних засадах Союзу Центру. Висувалася вимоги

розширення демократичних свобод, відміни перевірок на благонадійність, звільнення політичних в'язнів, запровадження центрального планування, зменшення диспропорції в розподілі національного доходу, реформ в освітній галузі, суверенізації зовнішньої політики Греції стосовно союзників по НАТО.

Під час правління військової диктатури А. Папандреу очолював створену влітку 1967 р. в Стокгольмі організацію – Всегрецький визвольний рух (ПАК), до якого увійшла більшість його прибічників в лавах Союзу Центру. Водночас до ПАК приєдналася “Демократична оборона”, яка об'єднувала представників ліво-ліберальної інтелігенції, зокрема, К Сімітіса, Н. Костантопулоса, В. Фільяса та ін. Члени руху мали різні політичні уподобання, але об'єдналися навколо ідеї опору хунті. На шляху до створення ПАСОК ПАК став наступним важливим етапом після Союзу Центру. Фактично вже в 1967 р. А. Папандреу вважав за потрібне створити нову організацію, яка б не несла на собі негативу, пов'язаного з політичними кризами першої половини 1960-х рр., і в якій не було б впливової внутрішньої опозиції до нього [3, 278 – 279].

Повернення А. Папандреу до країни відбулося вже після повалення режиму “чорних полковників” 16 серпня 1974 р. В той же день, відмовляючись від участі в Партії Центру, він заявив про необхідність створення нової політичної партії, яка б сповідувала принципи європейської соціал-демократії. 3 вересня 1974 р. відбувся установчий з'їзд нової партії, що отримала назву “Всегрецький соціалістичний рух”. До її складу увійшли лівоцентристські налаштовані члени ПАК; представники Демократичної оборони, невелика група “Студенти навколо Папандреу”, прибічники якої стояли на ліберально-націоналістичних позиціях та критики ленінської трактування соціалізму; а також ті політики з ЕК, що підтримували позицію А. Папандреу щодо необхідності націоналізації окремих стратегічно важливих галузей промисловості Греції.

Виступаючи з програмною промовою А. Папандреу виголосив чотири пріоритети, навколо яких повинна біла зосередитися нова партія: “Боротьба Всегрецького соціалістичного руху за національне відродження, соціалістичну

та демократичну Грецію, що базується на принципах нашої національної незалежності, є передумовою для реалізації народного суверенітету; народний суверенітет є передумовою національного визволення і національне визволення є передумовою реалізації демократії” [3, 292].

Основною метою ПАСОК було проголошено створення нової держави, вільної від іноземного втручання, такої, що слугувала б інтересам нації. Пріоритетом у розвитку держави повинні були стати питання соціального захисту, децентралізації державного управління, ліквідації диспропорції в соціально-економічному розвитку окремих регіонів [8].

Водночас як короткотермінові завдання висувалися вимоги суворого покарання членів військової хунти, керівників спецслужб, повної реабілітації всіх жертв військової диктатури, забезпечення безперешкодного повернення всіх політичних біженців до країни, проведення люстрації в органах державної влади, відмови від реставрації монархії, встановлення громадського контролю над армією та спецслужбами. В сфері зовнішньої політики ПАСОК виступав за відмову від інтеграції в структури Європейських Співтовариств, вихід не лише з військових, але й цивільних структур НАТО, повну ліквідацію на території країни американських військових баз та надання статусу нейтрального Середземноморському регіону.

В економічній сфері ПАСОК наголошував на необхідності з боку держави жорстко контролювати розподілення національного продукту та на проведенні націоналізації окремих стратегічних галузей грецької промисловості, зокрема, банківсько-фінансової сфери. Важливе місце надавалося розвитку сільського господарства, його інтеграції з підприємствами переробної промисловості.

Вже в 1974 році ПАСОК висунув вимогу впровадження безкоштовної освіти, участі студентів в плануванні діяльності вищих навчальних закладів. Крім того, приймаючи до уваги підтримку, що надавала Грецька православна церква консервативним політичним силам та військовій диктатурі, ПАСОК

вимагав повного відокремлення церкви від держави та секуляризації церковних володінь [8].

Наприкінці 1970-х рр. ПАСОК перетворилася на провідну опозиційну партію Греції. Саме тоді А. Папандреу висунув стратегію “національної народної єдності”, яка була викладена в документі під назвою “Договір з народом” [12]. Головна увага в ньому, і, відповідно, передвиборчій кампанії соціалістів була звернута на середні верстви, чий відсоток в загальній структурі населення країни збільшувався. Зокрема, було заявлено про посилення соціальних гарантій для середнього класу, необхідність активізації його участі в управлінні державою. В цій програмі, що нараховувала понад 100 сторінок, детально розглядалися питання внутрішньої, зовнішньої політики, подальшого економічного розвитку, умов діяльності іноземних компаній, кроків з захисту навколишнього середовища та ін. Зокрема, слід зауважити на зміні ставлення ПАСОК до процесу європейської інтеграції. Грецькі соціалісти фактично підтримали подальшу інтеграцію країни до ЄС, водночас наголошуючи на необхідності всенародного референдуму з даного питання. Що одним цікавим моментом є визнання з боку ПАСОК можливості компромісу в питанні участі Греції в НАТО та розміщення американських військових баз на території країни.

На парламентських виборах в 1981 р. ПАСОК завоював симпатії 48,1 % виборців, що, враховуючи, особливості грецького законодавства, дозволило йому отримати 172 депутатські місця в парламенті з 300 можливих і сформувати однопартійний уряд на чолі з А. Папандреу [3, 304].

Цей факт, на думку автора, став переломним в процесі формування сучасної політичної системи Греції, що характеризується поперемінним знаходженням при владі двох основних партій в країні. На протязі 1981 — 2004 рр. ПАСОК лише з 1989 до 1993 рр. знаходився в опозиції, але при цьому партію час від часу спіткали внутрішні протиріччя та публічні скандали, пов’язані, насамперед, з особою А. Папандреу.

Напередодні парламентських виборів 2004 р. в ПАСОК відбулася зміна лідера. К. Сімітіс, який очолював партію з липня 1996 р., поступився місцем Георгіасу Папандреу. Причини зміни полягали у необхідності відновлення довіри до партії з боку робітників та представників середніх міських верств. Заходи уряду Сімітіса, спрямовані на реформу пенсійної та освітньої систем, скорочення дефіциту бюджету за рахунок зменшення державних видатків; надто м'яка, на думку радикально налаштованих груп населення, політика щодо Туреччини; недостатньо критична позиція відносно США призвели до часткового відтоку електорату.

Обрання ж Г. Папандреу як спадкоємця свого батька, повинно було привернути тих виборців, які мали теплі почуття до сім'ї Папандреу та символізувати повернення ПАСОК до своїх коренів. Дійсно, завдяки приходу до влади в партії Г. Папандреу ПАСОК вдалося дещо скоротити відрив від НД, але в цілому парламентські вибори 2004 р. соціалістами були програні. Партія отримала на них 40,55 % голосів і відповідно до виборчого закону провела до парламенту 117 депутатів, опинившись в опозиції [4].

Парламентські вибори 2007 р. також не стали для ПАСОК часом повернення до влади. Водночас на них проявилася нова тенденція для грецької політичної системи країни: відтік певної частини голосів автоматично не призвів до підвищення популярності іншої основної партії. Більш того, на даних виборах обидві провідні партії Греції втратили виборців, що підтримали невеликі парламентські партії. Таким чином, можна говорити про невдоволення традиційною системою розподілу влади в Греції з боку досить значної кількості населення. В цілому, ПАСОК підтримали 38,1 % виборців, що дозволило соціалістам створити в парламенті фракцію зі 102 депутатів [5]. В порівнянні з 2004 р. ПАСОК втратив підтримку 2,45 % виборців. В регіональному плані ПАСОК зберіг контроль над номами Західної Греції, Криту і поділив з НД вплив в Центральній Греції, Східній Македонії та Фракії, на Південних Егейських островах. Серед островів Іонічного моря лише електорат Закінфу надав перевагу ПАСОК. Водночас на Криті соціалістам вдалося досягти значної

переваги над НД. В номі Іракліон ПАСОК отримав 54,64 % голосів, а в Ласитіоні — 52,71 % відповідно.

В даних умовах ПАСОК був змушений зосередитися на критиці правлячої Нової Демократії, зокрема, за нездатність попередити негативні наслідки світової економічної кризи для Греції та заходах, що були покликані посилити внутрішньопартійну дисципліну. Ідеологічна база була забезпечена за рахунок “Загальної стратегії розвитку партії”, прийнятої на VIII конгресі ПАСОК в листопаді 2008 р.; рішень, прийнятих на засідання Політичної ради 12 лютого 2009 р. та декларації “П’ять національних цілей. Наш план для країни” від 22 лютого 2009 р.

У відповідності до них ПАСОК пропонує зосередити діяльність грецького суспільства та держави на 5 програмних пунктах:

- активізація міжнародної політики Греції;
- впровадження програми “Зелений розвиток” Греції;
- реформа національної системи освіти та науки у відповідності до сучасних вимог;
- покращення системи соціального захисту населення Греції;
- демократизація держави, децентралізація управління, повернення довіри до влади [10].

В міжнародній сфері ПАСОК наголошує на транснаціональному характері проблем, з якими стикаються сучасні держави. Відповідно, ключ до їх вирішення лежить в активній ролі Греції в світі. Передбачається посилити вплив Греції в рамках ЄС, посилити її присутність в загальноєвропейських управлінських структурах. Окреме місце займає теза про надання державам-членам ЄС більшої самостійності в сфері фінансової політики на період економічної кризи.

Новим елементом в стратегії ПАСОК став наголос на пріоритетності захисту навколишнього середовища в Греції та регіоні. Причинами цього є зростання стурбованості греків екологічною ситуацією в країні, відсутність в Греції впливової “зеленої” політичної партії, яка б мала представництво в

національному парламенті, а також досвід інших країн-членів ЄС, де подібні структури відіграють досить вагомую роль. Водночас ПАСОК відмовився від німецької практики, де соціал-демократи утворюють парламентські союзи з “зеленими” на користь власної трансформації в політичну силу, яка б увібрала до себе ідеологію європейського соціалізму та боротьби за чисте довкілля.

Програма “Зелений розвиток” є спробою перегляду основних засад розвитку Греції, намаганням перейти до активного використання тих ресурсів, яким, на думку, ПАСОК, досі не надавали значної уваги [11]. У відповідності до цього було запропоновано створити Міністерство у справах навколишнього середовища, землеустрою та житлового будівництва, яке б координувало всі роботи, пов’язані з антропогенними змінами в ландшафті, раціональним використанням лісів та морського узбережжя. В програмі були розглянуті можливі заходи зі зменшення забрудненості повітря, морських вод, стимулювання до використання екологічного громадського транспорту. Наступним елементом екологічної програми є реформа туристичної галузі, відхід від принципу сезонності в її функціонуванні. Передбачається відмовитися від виключної орієнтації на пляжний туризм, який залежить від пори року на користь розвитку альтернативних форм: міського, сільського, культурного, медичного, дієтичного, спортивного, освітнього, релігійного та інших видів туризму.

Третя стратегічна ціль ПАСОК передбачає реформу системи освіти у відповідності до вимог часу. Необхідність цього виникла, на думку ПАСОК, через недостатню увагу НД до системи освіти, прагнення уряду ліквідувати безкоштовну освіту, корупцію, недофінансування, технічну відсталість. Освітня система не забезпечує якісного знання іноземних мов, навичок роботи з ЕОМ та в мережі “Internet”, не надає реальних вмінь, що допомогли б учням та студентам ефективно працювати в подальшому житті.

З метою вирішення цих проблем ПАСОК наголошує на необхідності збереження безперервної безкоштовної державної освіти для всіх, починаючи з 3 років; забезпеченні загального доступу до дванадцятирічної середньої освіти;

збільшення обсягів державного фінансування до 2013 р. на рівні 5 % ВВП країни; зменшення витрат на навчання з боку грецьких сімей. В разі утворення уряду ПАСОК було обіцяно вже за перший рік його роботи надати додатково 1 млрд. євро на освіту [9].

В сфері спеціальної середньої освіти запропоновано реорганізувати технічні училища в технологічні ліцеї, створити умови для подальшої безперервної освіти з переходом на навчання до університетів та політехнічних інститутів. Перетворення в системі вищої освіти повинні передбачати підвищення рівня автономності університетів та інших ВНЗ країни. Відносини з Міністерством освіти Греції повинні мати лише фінансовий та координуючий характер.

Четверта стратегічна мета ПАСОК сформульована як покращення рівня соціального захисту греків та створення держави загального благоденства. У відповідності до даної стратегії заплановано в сфері трудової політики протягом 4 років знизити рівень безробіття до загальноєвропейських показників, збільшивши при цьому фінансову допомогу до 70 % базової заробітної платні в країні. ПАСОК запропонував запровадити 4-річну програму адаптації молоді та випускників вишів до умов праці на приватних підприємствах. При цьому держава повинна буде надавати спеціальні страхові гарантії першого місяця роботи для молодого спеціаліста. В сфері соціального страхування ПАСОК взяв на себе зобов'язання підвищити базову пенсію до 550 євро, яка б виплачувалася всім, хто не брав участі в програмах державних та приватних страхових фондів.

П'ятою ціллю є реформа держави, бюрократичного апарату, ліквідація корупції. В рамках цього ПАСОК пообіцяв поставити людину в центр уваги держави, забезпечити прозорість державного механізму, створити ефективну систему "електронного уряду" до 2012 р., що дозволило б налагодити прямий зв'язок між окремим громадянином та владою; створити систему цифрових електронних підписів окремих чиновників, зменшити бюрократичну тяганину. Соціалісти виступили також за проведення щорічних екзаменів для державних

чиновників з метою підтвердження їх компетентності у відповідній сфері; активне залучення звичайних громад до консультування органів влади з різноманітних питань.

ПАСОК запропонував посилити роль місцевих органів влади, залишивши в сфері центрального уряду питання національної безпеки і оборони, фінансової політики, культурної спадщини. Всі інші аспекти управління повинні перейти на рівень регіонів та окремих громад. В сфері регіональної політики соціалісти запропонували зменшити кількість регіонів за рахунок їх укрупнення, а також запровадити виборність всієї ланки місцевої влади на чолі з губернатором. Вони, в свою чергу, повинні здійснювати заходи з розвитку системи освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Традиційно ПАСОК виступає за повне відокремлення держави від церкви, припинення державної допомоги ГПЦ за умови створення юридичних та фінікових механізмів надання їй приватних фінансових пожертв.

Одним з пріоритетів соціалістів є підтримка іммігрантів, в особливості представників грецької діаспори, що переїхали до країни. Зокрема, ПАСОК пропонує надавати грецьке громадянство дітям іммігрантів, які народилися в Греції, а також студентам, що навчаються в університетах країни; запровадити в навчальних закладах викладання мов національних меншин; надати право голосу іноземцям, що понад п'ять років легально проживають на території держави; посилити кримінальну відповідальність роботодавців, які наймають нелегалів.

Аналіз програми ПАСОК дозволяє говорити про поступову відмову партії від традиційних лівоцентристських гасел. Замість них соціалісти пропонують об'єднатися навколо ідей пріоритетної уваги до екологічного становище Греції, розвитку нових галузей економіки з масовим впровадженням нових технологій, поступової децентралізації управління з наданням широких повноважень місцевим органам влади. Електоральні переваги такої трансформації очевидні — не втрачаючи електорат, що базується в Західній Греції, Східній Македонії, Фракії та на острові Крит і переважно зайнятий в

сільському господарстві, ПАСОК намагається перехопити ініціативу в регіонах, де важливу роль відіграють промисловість, а також сфера обслуговування. Намагання повернути до себе технократів і прибічників чистої екології є свідченням посилення ролі даних функціональних груп в загальній структурі населення Греції. Водночас відзначається прагнення зробити ставку на широкі верстви молоді, на підтвердження чого можна навести програмні пункти ПАСОК щодо подальшої реформи системи освіти, активна протидія планам уряду НД щодо створення приватних навчальних закладів, пропаганда ідей широкомасштабного впровадження Internet-технологій.

Можливість ПАСОК оперативно реагувати на потреби часу була забезпечена за рахунок передачі значної частини повноважень від Конгресу партії, який відбувається один раз в чотири роки, до Національної Ради, яка налічує понад 300 членів та збирається чотири рази на рік. Повноваження Національної Ради включають до себе управління партією між Конгресами ПАСОК, прийняття конкретних управлінських рішень в рамках загальної стратегії. В свою чергу, Національна Рада ПАСОК обирає з числа своїх членів Політичну Раду, яка налічує 17 чоловік і контролюється Президентом партії. Саме він формулює повістку засідань Національної Ради, строки їх проведення, список доповідачів. При цьому Президент партії має широкі можливості в плані формування стратегії партії, визначенні її ідеології. Певним чином, розширення повноважень Президента партії відбулося після приходу до влади в ній Г. Папандреу, який зумів витіснити прибічників К. Симітіса з виконавчих органів управління ПАСОК.

Погіршення соціально-економічного становища греків в умовах економічної кризи, непопулярність політики прем'єр-міністра К. Караманлісом, спрямованої на обмеження фінансових витрат та посилення контролю за соціальною сферою створили для ПАСОК сприятливі умови для перемоги на позачергових парламентських виборах, що відбулися 4 жовтня 2009 р. за їх результатами ПАСОК набрала 43,92 % голосів виборців, випередивши НД на понад 10 % [6]. У відповідності до виборчого законодавства Греції це дало

змогу грецьким соціалістам сформувати однопартійний уряд на чолі з Г. Папандреу. Разом з тим, прийшовши до влади, уряд ПАСОК був змушений продовжити та навіть посилити заходи зі зменшення дефіциту державного бюджету за рахунок скорочення видатків на соціальну сферу та збільшення податкового навантаження. В обмін на допомогу з боку Міжнародного валютного фонду, що була обіцяна у розмірі 110 млрд. дол., влада країни була змушена зобов'язатися зменшити дефіцит бюджету до 8 % ВВП Греції [7]. Водночас несприятлива економічна ситуація, зростання податків та каральні заходи проти підприємців, що мінімізують прибутки, стимулюють збільшення кількості безробітних. На кінець 2010 р. у відповідності до прогнозів МВФ рівень безробіття в Греції становитиме 14,3 % працездатного населення, водночас деякі грецькі аналітики наголошують на тому, що він сягне 20 %, чого не траплялося, починаючи з 1960 р. [1] Таким чином, перемога ПАСОК та особисто Г. Папандреу може виявитися “пірровою” і в подальшому призвести до втрати влади і переходу в опозицію.

З моменту створення у вересні 1974 р., ПАСОК відіграє провідну роль в політичній системі сучасної Греції. У внутрішній політиці Греції партія здійснила докорінні зміни, запровадивши у 80-ті рр. XX ст. безкоштовну державну освіту, загальне пенсійне забезпечення та допомогу з безробіття. Не зважаючи на те, що на початковому етапі ПАСОК виступала проти європейської інтеграції Греції, в подальшому саме соціалісти сприяли включенню Греції до зони євро. На сьогодні відбувається поступовий відхід ПАСОК від класичної європейської соціалістичної партійної моделі, зокрема через запровадження жорстких економічних кроків з метою зменшення соціального навантаження на державний бюджет, а також посилення екологічного компонента в своїй діяльності.

Джерела та література

1. Еврокомиссия и МВФ одобрили выделение Афинам помощи в 9 миллиардов евро. — Режим доступу : <http://www.greek.ru/news/greecetoday/58432>.

2. Скрипниченко Д. Парламентские выборы в Греции 2007 г. — Режим доступа : <http://www.regional-science.ru/2007/12/14/parlamentskie-vybory-v-grecii-2007-goda-darya-skripnichenko>.
3. Улуян Ар. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. — 90-е гг. XX в. Курс лекций / Ар. А. Улуян. — М. : ИВИ РАН, 1998. — 331 с.
4. Greece: Parliamentary Election 2004. — Режим доступа : http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/GRPA2004_Display&node=0&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/GRPA2004_Display_C1&top=yes.
5. Greece: Parliamentary Election 2007. — Режим доступа : http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http://129.177.90.166:80/obj/fStudy/GRPA2007_Display&node=0&mode=cube&v=2&cube=http://129.177.90.166:80/obj/fCube/GRPA2007_Display_C1&top=yes.
6. Greece: Parliamentary Election 2009. — Режим доступа : http://eed.nsd.uib.no/webview/index.jsp?study=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfStudy%2FGRPA2009_Display&mode=cube&v=2&cube=http%3A%2F%2F129.177.90.166%3A80%2Fobj%2FfCube%2FGRPA2009_Display_C1&top=yes
7. Greece: Staff Report on Request for Stand-By Arrangement. — Режим доступа : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10110.pdf>.
8. Ιδρυτική Διακήρυξη Βασικών Αρχών και Στόχων. 3 Σεπτέμβρη 1974. — Режим доступа : <http://www.pasok.gr/portal/resource/section/idrutikiMenu>.
9. Ομιλία Γιώργου Α. Παπανδρέου στον Πολυχώρο «Αθηναΐς» με Θέμα: «Πέντε Εθνικοί Στόχοι: Το σχέδιο μας για την χώρα». — Режим доступа : <http://www.pasok.gr/portal/resource/contentObject/id/ab0db5e3-4fc0-49b4-a3e2-edec8ee5210>.
10. Ομιλία του Προέδρου του ΠΑΣΟΚ γιωργου Α. Παπανδρεου. Κυριακη 22 φεβρουαριου 2009, πολυχωρος “Αθηναΐς”. Πεντε Εθνικοι Στοχοι: Το σχεδιο μας για τη χωρα. — Режим доступа : http://www.pasok.gr/content-api/f/binaryChannel/newpasokportal/datastore/df/3f/86/df3f861dd5f10d10f75439e3babe7c7d50faf317/application/pdf/omilia_GAP_athinaida_w.pdf.
11. Πράσινη Ανάπτυξη. Οι προτάσεις μας. Μάρτιος 2009. Κείμενο διαλόγου. — Режим доступа : <http://www.pasok.gr/content-api/f/binaryChannel/newpasokportal/datastore/53/2b/02/532b02b94ae1208d50e14d5d7980e8e7e420d661/application/pdf/green-economy-web.pdf>.
12. Το ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση ο Λαός στην Εξουσία (1981). — Режим доступа : <http://www.pasok.gr/portal/resource/section/sumvolaioMenu>